ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII 97, 2015, Č. 2, S. 203–209

Latinismy ve španělštině — nástin problematiky a stručná historie[1]

Zuzana Krinková (Praha)

LATINISMS IN SPANISH — AN OUTLINE OF THE ISSUE AND A BRIEF HISTORY
The paper provides basic information about the concept of Latinism (lexical elements derived from Latin) in Romance languages with the focus on Spanish. It deals especially with the history of penetration of Latinisms (and partly also Hellenisms) into Spanish between the 13th and 20th centuries. Each defined period of time is characterised by specific tendencies regarding the popularity of Latinisms, the way they were adopted into in Spanish and the semantic fields from which they come. The paper is based on secondary literature.

KEYWORDS
Spanish, Latinisms, Cultisms, loanwords, diachrony

KLÍČOVÁ SLOVA
španělština, latinismy, kultismy, výpůjčky, diachronie

1. ÚVODEM

Kastilština, jež vznikla na území Pyrenejského poloostrova spolu s ostatními románskými dialekty z mluvené vulgární latiny, byla již od svého počátku v komplexním vztahu s více či méně spisovnou latinou[2]. Latina byla po mnoho staletí jazykem kultury a písemného projevu a její vliv na románštinu, resp. starou kastilštinu byl neustálý a velmi silný[3]. V průběhu raného středověku postupně dochází k vědomému rozlišování mezi oběma jazyky, přičemž ve 13. století se dají v kastilštině již zřetelně identifikovat latinismy coby výpůjčky (část z nich je řeckého původu, jedná se tedy o helenismy, které se však do španělštiny dostaly téměř výhradně prostřednictvím latiny). Koexistenci latiny a staré kastilštiny je nutno chápat jako diglosii, přičemž kastilština měla zpočátku postavení sociálně a kulturně méně prestižního jazyka. S obdobnou situací se setkáváme i v jiných iberorománských i dalších románských jazycích[4].

1 Tento příspěvek je výstupem Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P10 *Lingvistika*, podprogram *Románské jazyky ve světle jazykových korpusů*.

2 Latina pozdní a středověká se ve španělské tradici datuje mezi 6. a 13. století. Tato latina vykazuje ve všech jazykových rovinách odchylky od spisovné latiny předcházejících období. Srov. např. Gil (2004, s. 149–182).

3 O vztahu latiny a románštiny, resp. kastilštiny v prvních staletích vývoje pojednává např. Wright (1989), nověji Bustos Tovar (2004: 259–290).

4 O vztahu latiny a románských jazyků srov. např. Ernst et al. (2006, s. 1582–1610), dále De Mauro (1998) o latinismech v italštině. Ve francouzštině se latinismy identifikují již od 9. století, srov. Pešek (2007).

Výpůjčky z latiny a řečtiny se v tradiční španělské historické gramatice objevují pod označením kultismy[5] (špan. *cultismos*, *voces cultas*). Obecně se jedná o slova knižní, která byla začleněna do španělského jazyka později a neprošla tudíž stejným vývojem jako tzv. slova lidová (špan. *voces patrimoniales* či *voces populares*, slova, která prošla úplným hláskovým vývojem z mluvené vulgární latiny). Kultismy se tedy ve španělštině vyznačují hláskovou stavbou odlišnou od hláskové stavby slov lidových[6]. Vymezení pojmu kultismus je nesnadné[7]. Jak již sám název napovídá, kultismus většinou spadá do speciální, odborné slovní zásoby a s pojmem latinismus se nemusí zcela nepřekrývat.

Latinismy, stejně jako výpůjčky z jiných jazyků, podléhají do jisté míry procesu adaptace na jazykový systém španělštiny. Latinské koncovky se ve většině případů přizpůsobují španělským: pouze v několika případech je ve výpůjčkách ze 13. století doloženo koncové *-u* (*espíritu*, *tribu* — tvary, které posléze převládly) vedle *-o* (*espírito*, *tribo*), jak zmiňují Alvar a Mariner (1967, s. 12–14).

Středověcí autoři se již od počátků snažili latinskými výpůjčkami zaplnit mezery v kastilské slovní zásobě. Latina byla vnímána jako jazyk prestižní, pojmově přesný a bohatý, který byl na rozdíl od románštiny (resp. kastilštiny) schopný vyjadřovat abstraktní pojmy vztahující se k intelektuální, duchovní či vědecké sféře. Mnoho latinismů se posléze v průběhu času dostalo z odborného psaného projevu do hovorového jazyka a stalo se běžnou součástí španělské slovní zásoby. Bustos Tovar (1974, s. 281) uvádí, že latinismy tvoří čtvrtinu slovní zásoby moderní španělštiny.

2. STRUČNÁ HISTORIE PRONIKÁNÍ LATINISMŮ (A HELENISMŮ) DO ŠPANĚLŠTINY

13. STOLETÍ

Jednou ze základních charakteristik latinských výpůjček přítomných v kastilštině 13. století je velká variabilita jejich tvarů: doloženy jsou jak tvary s minimální adaptací, tak jejich synonyma reflektující do jisté míry některé rysy hláskového vývoje slov lidových, především simplifikací konsonantických skupin, např. *octavo* — *otavo* — *ochavo*[8]. V některých případech existoval či se vytvořil sémantický rozdíl mezi danými tvary — to je případ etymologických dublet (špan. *dobletes etimológi-*

5 Označení se odvíjí od vzdělaných vrstev obyvatelstva, zejména kleriků, skrze které se latinismy a helenismy dostaly do slovní zásoby.

6 Srov. např. Zavadil (1998).

7 Komplikuje se ještě více, pokud bereme v potaz i další pojem tradiční historické gramatiky — semikultismus (šp. *semicultismo*). Za semikultismus se považuje slovo poloknižní, které prošlo pouze částečným hláskovým vývojem — např. *ejemplo*. Může se jednat o ranou výpůjčku z latiny či o slovo, u něhož z nějakého důvodu neproběhly všechny pravidelné hláskové změny.

8 Otázkami týkajícími se problémů identifikace kultismů v raných dobách vývoje kastilštiny (špan. *época de orígenes*) se zabývala García Valle (1998).

cos), např. *ánima — alma*, *plaga — llaga*. Clavería Nadal (1991) si všímá, že alternace tvarů jsou běžné především u slov, která obsahují hláskové kombinace ve kastilštině nezvyklé (např. *significar — sinificar*). Četné alternace zasahují též samohlásky (např. *virtud — vertud*) a slova pocházející původně z řečtiny. Clavería Nadal (2004, s. 476) dále konstatuje, že později zpravidla převážil tvar blížící se latině nejvíce.

Přítomnost latinské lexikální složky v textech z první poloviny 13. století zkoumal Bustos Tovar (1974), který konstatoval, že latinismy zpravidla spadají pod výrazy teologické a filosofické (např. *absolución*, *caridad*, *confesor*, *devoto*, *encarnación*, *misa*, *oración*, *predicar* a mnohé další), právní (např. *acusación*, *adúltero*, *artículo*, *beneficio*, *elección*, *interrogar*, *herencia*, *justicia*, *notario*, *testamento*, *testimonio* a jiné), školní a vědecké (např. *acento*, *alegoría*, *capítulo*, *ciencia*, *comparación*, *edificar*, *estudiar*, *multiplicar*, *versificar* atd.).

Zvláštní pozornost z pohledu začleňování latinských výpůjček zasluhují díla tzv. *mester de clerecía*, pocházející z učeného prostředí. Kultismy obsažené v dílech Gonzala de Berceo tvoří dle údajů Bustose Tovara (1974) třetinu slovní zásoby. Některé kultismy uvedené poprvé v jeho dílech se posléze objevují ve španělštině až o několik set let později, např. superlativy na *-íssimo*.

Latinské výpůjčky z druhé poloviny 13. století jsou popsány méně podrobně, zpracována jsou především díla pocházející z dílny Alfonsa X (srov. Clavería Nadal, 2003). Clavería Nadal (2004) konstatuje, že povětšinou dochází v této době ke konsolidaci výpůjček z první poloviny století a nově se začleňují četné výpůjčky z oblasti technické a vědecké (např. *astrología*, *matemática*, *geometría*, *física*) včetně specializovaných termínů z oblasti medicíny, astrologie a astronomie, dále výpůjčky z oblasti rétoriky a gramatiky (např. *poeta*, *parágrafo*, *vocal*). Četné jsou i výpůjčky vztahující se k mytologii a antickým institucím (např. *centauros*, *fauno*, *sátiro*, *pretor*, *senado*, *tribuno*). Z formálního hlediska převažují abstraktní substantiva (*propósito*, *operación*, *conjunción*) a adjektiva odvozená ze substantiv (*occidental*, *septentrional*, *estival*, *eclesiástico*). Některé latinismy této doby vytvářejí četné odvozeniny (např. *occidente*, *occidental*, *occidentalidad*, *occidentano* aj.). Morreale (1962, s. 206) si naopak všímá, že v této době se v překladech latinských textů někdy objevuje tendence se některým latinismům spíše vyhýbat (např. lat. *omnipotens* se překládá jako *poderoso en todas las cosas*, kultismus *omnipotente* je začleněn do španělštiny až o několik set let později).

14. STOLETÍ A 15. STOLETÍ

Jak uvádí Dworkin (2004, s. 649), v první polovině 14. století pozorujeme určitý útlum v inkorporaci latinismů do literárního jazyka. Oživení znovu nastává v průběhu 2. poloviny 14. století (a zejména pak v 15. století). Na rozdíl od 13. století nedochází ve 14. století ke vzniku etymologických dublet (zejména mezi slovy knižními a polokknižními), nicméně některé přejímky z této doby stále vykazují značné odchylky od původní latinské formy[9].

Výpůjčky datované do 14. století spadají do podobných sémantických okruhů jako ve století předchozím. Z oblasti práva a administrativy zmiňme např. slova *adminis-*

9 Srov. Bustos Tovar (1977).

tración, *execución*, *exención*, *jurisdicción*, z oblasti náboženství se nově objevuje např. *asunción*, *consagración*, do intelektuální a vědecké sféry patří např. *asimilar*, *considerar*, *definición*, *disciplina*, *examen*, *infinito*, *presunción*, *universo*.

Bustos Tovar (1977) poznamenává, že mnohé latinismy, které se sporadicky objevují v 1. polovině 13. století, se znovu vracejí na scénu právě v 15. století. Cano Aguilar (1997, s. 218) konstatuje, že v 15. století nabývá inkorporace latinismů nové dimenze a intenzity, a to nejen kvůli množství začleněných latinismů, které zdaleka převyšuje dvě předcházející staletí, ale i jejich charakteru: latinismy se často přebírají od klasických latinských básníků (Catulus, Ovidius apod.) a mají především estetickou a ornamentální funkci. Nad církevními latinismy (např. *angélica*, *criatura*) dominují výrazy vyjadřující abstraktní pojmy (*absoluto*, *perfección*). Autoři jako Mena či Santillana mají v oblibě slova s přízvukem na třetí slabice od konce (špan. *palabras esdrújulas*) — *béllico*, *húmido*, dále složeniny typu *belígero*, *nubífero*, *clarífico*, latinská participia přítomná (*fulgente*, *ingente*), slova obsahující sufix *-eo* (*férreo*), začínají se objevovat slova zakončená na *-ista*. Některé z těchto latinismů ve španělštině nezakořenily (např. *belígero*, *fruir*, *vaníloco*[10]).

Mnohé latinismy uvedené do španělštiny v této době jsou však dnes slova zcela běžná (např. *accesible*, *acción*, *adolescente*, *ambición*, *atención*, *comunicar*, *conducir*, *consultar*, *elegancia*, *fábrica*, *familia*, *industria* a mnohé další). Okolnosti přechodu původně specializovaného lexika do běžné slovní zásoby nebyly dosud detailně prostudovány. Dworkin (2004, s. 651) zmiňuje jako jednu z příčin rozšíření latinismů zavedení knihtisku ve Španělsku v 60. letech 15. století, které mělo za následek rychlejší šíření literárních děl a relativní zvýšení gramotnosti obyvatelstva[11].

I přesto se však zdá pravděpodobné, že definitivní zakořenění dnes běžných latinismů v obecném jazyce trvalo delší dobu. García Macho a Dworkin (1994) uvádějí desítky latinismy dokumentovaných ve 2. polovině 15. století, které se ještě neobjevují v Nebrijově *Vocabulario español-latino* (asi 1495)[12]. Nicméně mnohé z nich jsou doloženy o 120 let později ve slovníku *Tesoro de la lengua castellana o española*, jehož autorem byl Sebastián Covarrubias.[13]

Většina latinismů uvedených do španělštiny během 14. a 15. století si kladla za cíl vyplnit výrazové mezery zejména pro abstraktní a specializované pojmy. Nicméně mnoho latinských neologismů se do španělštiny dostalo i přesto, že španělština disponovala vlastními výrazovými protějšky. Tato rivalita mezi latinismy a jejich španělskými synonymy je bezesporu zajímavým tématem, které dosud nebylo detailně zpracováno.

V 15. století se ve Španělsku hojně překládají díla z latiny, italštiny, francouzštiny a poloostrovních jazyků. V této souvislosti je zajímavé, že mnohá knižní adjektiva se v textech z 15. století objevují s koncovkou *-e*, např. *facile*, *dificile*, *debile*, *utile*. Dwor-

10 Srov. Dworkin (2004, s. 652).

11 Lawrance (1985) uvádí, že čtení a psaní se všeobecně rozšířilo mezi kastilskými laickými šlechtici na počátku 15. století

12 Nebrija si kladl za cíl uvádět ve svém slovníku jen slova běžná, která nejsou vnímána jako cizí (srov. Guerrero Ramos, 1995).

13 Srov. Dworkin (2004, s. 653).

kin (2004, s. 652) nevylučuje možnost, že některé výrazy, které se zdají být latinismy, pocházejí ve skutečnosti z literární italštiny (kde byly rovněž vnímány jako slova knižní, objevily se v ní však o století dříve než ve španělštině).[14]

Helenismy v této době stále vstupují do španělštiny výhradně prostřednictvím latiny (např. *jacinto*, *narciso*, *lince*, *academia*, *bucólico*, *comedia*, *etimología*, *melodía*, *prólogo*, *ritmo*, *laberinto*, *musa*, *sirena*).

16. A 17. STOLETÍ

Do 16. a 17. století (špan. *Siglos de Oro*) se datuje zlatý věk španělské literatury, díky němuž zažívá španělský jazyk mohutný rozvoj slovní zásoby, a to jak vlastními prostředky (derivací a kompozicí), tak přejímkami z jiných jazyků.

V první polovině či alespoň čtvrtině 16. století však nastává nejprve dočasný útlum přílivu latinismů.[15] V polovině 16. století se pak situace opět výrazně mění ve prospěch latinismů (a helenismů). Mezi lety 1525 a 1575 je hojně užívají především autoři Fr. B. de las Casas, Fr. A. de Guevara, G. Fernández de Oviedo a G. de la Vega. Cano Aguilar (1997, s. 251) uvádí mezi příklady latinismů tohoto období např. výrazy *crédito*, *escrúpulo*, *exclamación*, *imbécil*, *obstáculo*, *pésimo*, *observar*, *paréntesis*.

Rozkvět latinismů (a helenismů) pokračuje i po celé 17. století (v období mezi 1575 a 1625 jsou to především autoři F. de Herrera a L. de Góngora, u nichž opět získávají na významu estetická funkce a akustický účinek některých latinismů — používají např. výrazy *horrísono*, *melancólico*, *purpúreo*).

Verdonk (2004, s. 902) uvádí ve své studii založené částečně na diachronním korpusu CORDE, že mnoho latinismů Zlatého věku se ve skutečnosti vyskytovalo ve španělštině již v 15. či dokonce ve 14. století.

Od 2. poloviny 16. století se také zvyšuje počet helenismů, které se začínají začleňovat díky zvyšující se jazykové znalosti renesančních učenců přímo z řečtiny. Jedná se o výrazy z oblasti botaniky (např. *crisantemo*, *menta*, *mirto*), medicíny (*dosis*, *epidemia*, *náusea*, *reuma*, *síntoma*), filologie (*crítico*, *dialecto*, *frase*, *idioma*, *metáfora*, *patético*, *sinónimo*), filosofie (*análisis*, *hipótesis*, *axioma*, *categoría*, *idea*, *método*, *problema*), politiky (*amnistía*, *anarquía*, *democracia*, *déspota*), antiky a mytologie (*atlas*, *coloso*, *mausoleo*, *quimera* aj.)[16].

18.–20. STOLETÍ

Příliv latinských a řeckých výpůjček pokračuje dále bez přerušení, nicméně oproti předchozím obdobím dochází k některým změnám. Objevuje se výrazná tendence vytvářet nové knižní výrazy pomocí slovotvorných procesů (derivace a kompozice).

14 Harris-Northall (1999) naznačuje, že jistou roli mohla v tomto procesu sehrát Aragonie, která udržovala s Itálií těsnější vztahy. Mnohé latinismy jsou vskutku dokumentovány nejprve ve 14. století v textech aragonské provenience a až v 15. století se objevují v textech kastilských.

15 Srov. Cano Aguilar (1997, s. 251) a Verdonk (2004, s. 908–909).

16 Více příkladů viz Cano Aguilar (1997, s. 251).

Latinismy a helenismy spadají často do oblasti vědy a techniky a velmi běžně jsou do španělštiny přejímány nikoli přímo z latiny či řečtiny, nýbrž prostřednictvím jiných jazyků, nejčastěji francouzštiny, později i angličtiny (od roku 1940 výrazně dominuje americká angličtina).

Počátkem 18. století se objevují výrazy latinského původu jako *amputación*, *proyección*, *virus*, *sistema*, *civilización*, *sensibilidad*, *ilustración*. Cano Aguilar (1997, s. 263) uvádí, že velice produktivní jsou substantivní sufix *-ión* (a z něj odvozená slovesa končící na *-ionar*), adjektivní sufixy *-al* (*educacional*, *emocional*), *-ario*, *-orio*, *-(t)ivo*, slovesné sufixy *-izar* a v menší míře též *-ificar*. Nové termíny se kontinuálně tvoří pomocí latinských prefixů *des-*, *in-*, *infra-*, *inter-*, *post-*, *sub-*, *super-* aj.

Z četných helenismů z tohoto období jmenujme alespoň některé názvy vědních disciplín (*botánica*, *zoología*, *psicología*), medicíny (*autopsia*, *apatía*, *clínico*, *drástico*, *higiene*, *histérico*, *microbio*), geometrie (*base*, *periferia*, *simetría*), filosofie (*anómalo*, *criterio*, *didáctico*, *esquema*, *fenómeno*), politiky (*cosmopolita*, *demagogia*, *hegemonía*), filologie (*antología*, *biografía*), techniky (*eléctrico*, *mecanismo*)[17]. Velmi hojné jsou výrazy obsahující sufixy *-ismo* a *-ista*, sufixoidy *-fobia*, *-filia*, *-logía*, prefixoidy *anti-*, *auto-*, *micro-*, *tele-* aj. Objevují se také řecko-latinské hybridní složeniny typu *automóvil*, *televisión* a další.

3. ZÁVĚREM

Slovní zásoba španělštiny a dalších románských jazyků se vyznačuje tím, že vedle původního lexika, jehož základem jsou slova pocházející z lidové latiny, obsahuje i velké množství latinismů (lexikálních jednotek přejatých přímo z latiny — klasické či středověké). Obliba pronikání latinismů do španělštiny se v různých obdobích liší. O mnoha otázkách týkajících se začleňování latinských výpůjček do španělštiny bylo již napsáno, nicméně dílo pojednávající vyčerpávajícím způsobem o historii latinismů ve španělštině od počátků do současnosti dosud napsáno nebylo.

LITERATURA

Alvar, M. — Mariner, S. (1967): Latinismos. In:M. Alvar et al. (eds.), *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Volume II: *Elementos constitutivos. Fuentes*. Madrid: CSIC, s. 3–49.

Bustos Tovar, J. J. de (1974): *Contribución al estudio de cultismo léxico medieval (1140–1252)*. Madrid: RAE.

Bustos Tovar, J. J. de (1977): Nota sobre el cultismo léxico en la literatura medieval española. In: *XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza*, IV, Napoli, s. 233–250.

Bustos Tovar, J. J. de (2004): La escisión latín-romance. El nacimiento de las lenguas romances: el castellano. In: R. Cano Aguilar (ed.), *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel, s. 259–290.

Cano Aguilar, R. (1997): *El español a través de los tiempos*. Madrid: Arco Libros.

17 Více příkladů viz Cano Aguilar (1997, s. 263).

Cano Aguilar, R. (ed.) (2004): *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel.

Clavería Nadal, G. (1991): *El latinismo en español*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

Clavería Nadal, G. (2003): Aspectos de cultismo en las obras alfonsíes. In: *Actas del VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua española*. Madrid.

Clavería Nadal, G. (2004): Los caracteres de la lengua en el siglo XIII: el léxico. In: R. Cano Aguilar (ed.), *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel, s. 473–504.

De Mauro, T. (1998): Stratificazioni sociolinguistiche dell'eredità latina e dei suoi tramiti in italiano. In: *Atti del Convegno della Società italiana di Glottologia: Linguistica storica e socio-linguistica*. Roma, s. 163–188.

Dworkin, S. N. (2004): La transición léxica en el español bajomedieval. In: R. Cano Aguilar (ed.), *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel, s. 643–656.

Ernst, G. et al. (eds.) (2006): *Romanische Sprachgeschichte/Histoire linguistique de la Romania*, v. 2. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

García Macho, L. — Dworkin, S. N. (1994): Actitud de Nebrija frente a los cultismos y neologismos utilizados por los escritores del siglo XV. In: R. Escavy Zamora et al., *Actas del Congreso Internacional de Historiografía Lingüística*, 3, Murcia, s. 237–248.

García Valle, A. (1998): *La variación nominal en los orígenes del español*. Madrid: CSIC.

Gil, J. (2004): El latín tardío y medieval (siglos VI-XIII). In: R. Cano Aguilar (ed.), *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel, s. 149–182.

Guerrero Ramos, G. (1995): *El léxico en el Diccionario (1492) y en el Vocabulario (1495?) de Nebrija*. Sevilla: Universidad de Sevilla/ Ayuntamiento de Lebrija.

Lavale Ortiz, R. M. (2007): Causatividad y verbos denominales. *ELUA. Estudios de Lingüística*. N. 21, s. 171–207.

Lawrance, J. N. H. (1985): The Spread of Lay Literacy in Late Medieval Castile. *Bulletin of Hispanic Studies*, 76, s. 79–94.

Morreale, M. (1962): El canon de la misa en lengua vernácula y la Biblia romanceada del siglo XIII. *Hispania Sacra*, XV, s. 203–219.

Pešek, O. (2007): *Enrichissement du lexique de l'ancien français : les emprunts au latin dans l'œuvre de Jean de Meun*, Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně č. 362, Brno: Masarykova univerzita.

Verdonk, R. (2004): Cambios en el léxico del español durante la época de los Austrias. In: R. Cano Aguilar (ed.), *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel, s. 895–916.

Wright, R. (1989): *Latín tardío y romance temprano en España y la Francia carolingia*. Madrid: Gredos.

Zavadil, B. (1998): *Vývoj španělského jazyka I*. Praha: Karolinum.

Zuzana Krinková | Ústav románských studií, FFUK | nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
zuceng@gmail.com